ئەدەبی چیرۆکی خەیاڵی زانستیو جیهانی منداڵان

○

نووسینی: د. نوری جەعفەر

وەرگێڕانی: نەوزاد ئەحمەد ئەسوەد

○

بۆ پەروەردەکردنی خەیاڵی زانستیو نازانستیی منداڵ ـەر لەتەمەنێکی زووەوە، گرنگییەکی پەروەردەیی فرەی ـەیە ئەمەیش لەماڵ و لەباخچەی منداڵان بەگەڵێ شێواز ـبێ دەبێ، گرنگترینیان: ئەو چیرۆکە خورافیانەی ـەوران دەیگێڕنەوە، یاخود بۆ منداڵانی دەگێڕنەوە، ـەرجێك ئەو چیرۆکە خورافییانە ناوەڕۆکێکی ئەخلاقیی ـجێی لەخۆبگرن و، سەبارەت بەمنداڵ شێوازێکی ئاسان ـ مانایەکی روونی هەبێت کەئەمەیش ئارەزووەکانیان ـورووژێنێو ختووکەی هەستە ناسکەکانیان دەدات.

لەنێو ئەوانەی ناومان بردن، ئەو چیرۆکە خورافییانەیشی ـەجێتە ناو کە منداڵان (هەر بەخەیاڵی خۆیان) بۆ گەورانی ـەگێڕنەوە دەربارەی رووداوی گەورەو گرنگ کە لەگۆشەنیگای خۆیانەوە گرنگە. لەم حاڵەتەدا لەسەر گەوران پێویستە ـەتەواوی لەوە دوور بکەونەوە کە منداڵان بە ـ درۆکردن ـ تاوانبار ـکەن لەبەرئەوەی ئەو چیرۆکە «درۆیانە» لەڕووی ئەخلاقییەوە ـەوەی لای گەوران زانراوە) هەمیشە لەگەڵ واقیعدا پێچەوانە ـیەتەوە.

کەواتە دەبێ هان بدرێو راست بکرێتەوەو پەرەی پێبدرێ چونکە ئەمە جگە لەوە کە گەشە بەخەیاڵی منداڵ دەدا، هەروەها سامانێکی گەورەی زمانەوانییان پێدەبەخشێو لەسەر ئەوەیش رایاندەهێنێ کەبەبێ ترس و شەرم قسەبکەن و توانای ئەدەبییان لەلا پەیدا بکات.

شایانی باسە لێرەدا ئەوەش بڵێین کە کورتە چیرۆکی خورافیی هەست بزوێن، لەحاڵی حازردا، جێگایەکی باشی لەئەدەبی منداڵاندا گرتووە، لێرەدا گرنگیی ئەو تەرزە چیرۆکانەی کەگەوران بۆ منداڵانی دەگێڕنەوەو ئەوانەیشی کە منداڵان بۆ گەورانی دەگێڕنەوە، دەردەکەوێ. بەمەرجێك ناوەڕۆکی ئەو چیرۆکانە ـ وەك وتمان ـ ئەخلاقی بێو شێوازی ئاسان و مانای روون بێت بەجۆرێك ئارەزووەکانیان ببزوێنێو مەیلە هەڵچووەکانیان تێر بکات.

هەروەها شایانی باسە لێرەدا ئەوەش بڵێین کەهۆی رووداوەکان و پێوەندیی نێوان شتەکان لەلای منداڵ، بەتایبەت پێوەندی هۆیەکان بە ئەنجامەکانەوە، کەلەلای گەورە شتێکی نامۆیە یاخود هەندێجار شتی پووچ و پێکەنین هێنەرە، ئەگەر رێگرێکی کۆمەڵایەتی نەبێت کەپێویست بکات، دەنا دەبێ وازی لێبهێنرێو وەکو خۆی بمێنێتەوە. هەروەها پێویستیی بەدەسکاری کردن هەیە بەگوێرەی ئاستی پێگەیشتنی رۆشنبیریی منداڵ، لێرەدا دەبێ گەوران لەتووندو تیژی دووربکەونەوە. پێم وایە لەم حاڵەتانەدا دەبێ گەوران هەمیشە ئەوەیان لەبیربێت کەئەوانیش پێشتر بەم قۆناغەدا تێپەڕیون و

جێیان هێشتووه..

بەڵام هۆکـاری سەرەکیی سایکـۆلۆژی، لەنـامـۆیی لێکـدانەوەی هۆیەکانی دیاردە کۆمەڵایەتیو سرووشتییەکان، لەلای منال، ئەوە، بەنەزەری ئێکە ، دەگەڕێتەوە بۆ ئەو بۆشاییە فروان و دوورو درێژەی وا لەنێوان زانینی سرووشتی شتەکان و پەیـوەنـدیی هۆیـەکـان لەلای گەوران و نێـوان زانینی سەرەتـاییـانـەی منـاڵ، ئەمـەش وادەکات کەمناڵان ـ بەبێ ئەنقـەست ـ زۆرجـار هۆی سەیـرو سەمەرە بۆ رووداوەکان بخووڵقێت، بۆ پڕ کردنەوەی ئەو بۆشاییە گەورەیەی نێوانیان، واتـە ئەوان ، لەبریی کەمیی زانیارییان ،لێکدانەوەی خەیاڵیو خورافییـانـەی ـ نامـۆ بەجیهـانی گەوران و زانیاریی باو ـ دەخووڵقێنن . ئەمەش بەشێوەیەکی تر وا دەگەیەنێ کەخەیاڵی منـاڵ لەم قۆنـاغە زووەیدا ئامرازێکی سایکۆلۆژیی ئیجابیو چالاکە کە مناڵ بۆ پڕکردنەوەی ئەو بۆشاییەی نێوان زانیاریی خۆیو زانیـاریی گەوران، بەکاری دێنێ. جگەلەوەش منالان خۆشییـەکی سایکـۆلۆژی لەو زانیـارییـە ساکارانە دەبینن و شارەزاییـەکی باشیشیـان لەوکـارە زیهنییە دەسگیر دەبێ .

کەواتـە دەبێ هەمـوو پەنجـەرەیـەکی کۆمـەڵایەتیی رەخساو لەبەرانبەر منالاندا بکرێتەوەو هەموو توانایەك ئامادە بکرێ تا بەشێـوەیـەکی سەربەستانەو خۆرسکانەو بەبێ قەیدو شەرت گوزارشت لەخۆیان بکەن.

پاشـان لەسەر ئەم بنچینەیەو، ووردە ووردە ، لەمیانی گەشـەکـردنی رۆشنبـیرییـاندا، بەیارمەتیی گەوران، دەگەنە لێکـدانـەوەی ماقـووڵ و بەجێ، ئەم لایـەنەی خەیاڵی منالان ناوەرۆکێکی پەروەردەیی گەورەو فرەی هەیە ، لەکتێبی «چەند رایـەکی نوێ سەبـارەت بە شیکـردنەوەی سرووشتی مناڵ و پەروەردەکـردنی» دا کە دەزگـای رۆشنبـیریی منالان چاپ و بلاوی کردۆتـەوە، ئامـاژەمـان بۆ هەندێکی کردووە، ئێستاش پێویست بەدووبارە نووسینەوەی ناکات و تەنها بەئاماژەکردن بۆی وازدەهێنین.

لەم گۆشەیەوە، توێژگەلێکی زۆر لە دیارترین پسپۆرانی ئەدەبی منالان دەبینین ، لەوانەیش ، بێگومان، ئەدەبی چیرۆکی خەیالی زانستی بەتایبەتی لەووڵاتە پێشکەوتووەکاندا، بەپلەی یەکـەم بایـەخێکی زۆر بەرۆڵی ئیجـابیو چالاکـانـەی کورتە چیرۆکی خورافی دەدەن، هەروەهـا بۆ گەشەدانی رەووشت و روانینی ئیستـاتیکییـانـەیـان و بۆ دەمـەتیـژکـردنی هەستە ناسکـەکـانیـان و فراوان کردنـەوەی زانیـارییان زیادکردنی سامانی زمانەوانییان و، بۆ خووڵقاندنی هاندەری سایکۆلۆژی لەلایان تاوەکو ئەو «نادیارە» ببرن..

لەژێـر تیشکی ئەو لێکـۆڵینـەوە مەیـدانیو ئەزمـوونە لابـووریـیـانەدا، کەبایەخ پێدەرانی پەروەردەکردنی منالان ، لەمیانی ژیانی رۆژانەی خۆیاندا، ئەنجامیان داوە، بەبێشك ئەوە چەسـپ بووە کە منـالان هەر لەتـەمـەنێکی زووەوە ـ بەحوکمی پێکهاتی فەسلەجیو سایکۆلۆژییان و بەپێی ئاستی پێگەیشتنی رۆشنبیرییان ـ بەئارەزوویەکی توندەوە گوێ بۆ ئەو چیرۆکـانە رادەدێرن کە گەوران بۆیانی دەگێرنەوە یاخود دەیخـوێننـەوە یائـەوانـەی کە منـالان خۆیان دەیخوێننەوە. لەدوایشـدا ئەو تەرزە چیرۆکـانـەی کە لە کتێبی منـالان و گۆڤـارەکـانیـاندا بلاودەبنەوەو ئەو فلیمانەی کە لەتەلفزیۆندا دەبـیـنن سەبـارەت بەرووداوی سەیـرو سەمـەرەو پڕ لە سەرکێشیی کە لەزمانی باڵندەو ئاژەڵەکانەوە بۆیان دەنووسرێ یاخود زادەی بیری خەیاڵیانەی منالانی دیکەیە.

کەواتـە هیچ سەیرنییە ئەگەر هەزاران کتێب و گۆڤارو فلیمی سینەماو تەلفزیۆن ـ لەهەموو سووچێکی جیهانداو بەتایبەتی

هۆلانە پێشکەوتووەکاندا ـ بەبەردەوامیو بەبێ پچڕان سەیرمت بەم تەرزە چیرۆکە خورافییە هەست بزوێنانە ببینین. هەروەها ژمارەیەکی زۆر دەبینین لە ناودارترین ئەدیبان و سایکۆلۆژیست و سۆسیۆلۆژیست و ماتماتیکیو فیزیکیو زانستی بۆشایی ـ علم الفضاء ـ کەلەبواری ئەدەبی منالاندا سەرەوتن و تیایدا لێهاتووبوونە، بەتایبەتی ئەوەی پێوەندیی چیرۆکی خەیاڵی زانستییەوە هەیە.

یاری کردن ـ بەهەموو چەشنەکانیەوە بەتایبەت خەیاڵییەکەی رۆڵێکی دیاری لەپەروەردەکردنی خەیاڵی ـ زانستیو نازانستی ـ لەلای منال هەر لەتەمەنێکی زووەوە هەیە ئەمەو .. بێگومان .. جگە لەرۆڵی بینراوی یاریکردن لەپەرەپێدانی کەسێتی منال و گەشەدانی توانای ئەقڵییو تیژکردنی هەستەکانیان و زیادکردنی سامانی زمانەوانییان و راهێنانیان لەسەر یارمەتیدان و ناسینی جیهانی کۆمەلایەتی و سروشتیی دەوروبەریان ، لەم گۆشەیەوە یاریکاریی منال هەر لەتەمەنێکی زووەوە لە باخچەی منالان و لەماڵەوە بەروونی دەردەکەوێ هەروەها سۆزیان پێبدرێو بەبەردەوامی پێشنیاریان بۆ بکرێو، توانای مادیو رۆشنبیریی پێویست و گونجاویان بۆ ئامادە بکرێ.

پێمان وایە ئەمە پتەوترین بنچینەیە کەوای لەزانایانی سایکۆلۆژیی منال بەتایبەتیو بایەخ پێدەرانی پەروەردەکردنی منالان کردووە کە هەمیشە بایەخی گەورەی شەترەنج لەلای منال دووپات بکەنەوە تا بوارێکی فراوانی بۆ برەخسێ بۆ برەو و گەشەپێدانی خەیاڵی.

هەروەها دەبێ منالان لەسەر ئەوە رابهێنرێن کەهەمیشە وریابن و توانای زیهنییان کۆبکەنەوەوبتوانن بەڵگە بهێننەوەو ئالتەرناتیڤی جیاجیا بۆ حاڵەتی گریمانی جیا جیا بدۆزنەوە.

لێکۆڵینەوەی مەیدانیو تێبینی رۆژانەی ئەنجامدراو ئەوەیان سەلماندووە کە منال لەکاتی یاریی خەیاڵیدا یاخود ـ بەشێوەیەکی تایبەتی ـ یاریی فیکریدا، زۆرتر جیدیو

وریاتریش دەبێ گرنگی بە یارییەکە دەدا. هەروەها ئەوەیشیان روون کردۆتەوە کە زیادە رۆیی نییە ئەگەر بووترێ یاریکردن تاقە چالاکییەکی جیددییانەیە کەمنال لەمیانی ژیانی رۆژانەی ئاسایدا، هەر لەتەمەنێکی زووەوە، پرۆسەی دەکات . لەلایەکی دیکەوە یاریکردن تاقە چالاکییەکی کۆمەلایەتییە کە بوارێکی زیاتر بەمنال دەدا تا شارەزایی لەژینگە کۆمەلایەتیو سرووشتییەکەی هەبێت هەروەها زیادکردنی سامانی زمانەوانییو راهێنانی لەسەر یارمەتیدان و هاوکاریکردن و خۆبەستنەوە بەپێویستییەکانی ئەو یاریکردنە، هەروەك یاریکردن بوارێکی سایکۆلۆژیی ئیجابییە کە هەلێکی لەباری بۆ گەشەسەندنی توانای ئەفراندن لەلای منال دەرەخسێنێ بەرلە هەموویشیان خەیاڵ. ئەمە ـ بێگومان ـ جگە لەوەی کە یاریکردن هۆیەکە لەهۆیەکانی خۆخەریك کردن و تیژ کردنی هەستەکان و هەڵچوونی ناخ و چاندنی سیفاتی ئازاییو وریاییو بڕوا بەخۆبوون و هاندانی

هاریکاری یەکدیو خۆبەستنەوە بەو یاسا گشتییانەی کە لەیارییەکاندا پێڕەوی دەکرێن.

لەم گۆشەیەوە، یاری کردن، لەتێڕوانینی سایکۆلۆژیای نوێو پەروەردەکردنی هاوچەرخدا، لەناوەڕۆکدا، شتێکی دژی جددیات نی‌یە یاخود چالاکییەکی زیهنیو ماسولکەیی بێهوودە نی‌یە وەك هەندێ کەس وای تێگەیشتوون بەتایبەتی بەرانبەر بەمناڵ هەر لەتەمەنێکی زووەوە.

ئەوەی لەچیرۆکە خورافییەکاندا هاتووەو ئەوەی لە یارییەکانیاندا هەیە، لەلایەنی پەرەپێدانی خەیاڵی مناڵ، هەروەها لەهەموو بوارێکداو، لەپرسیارە زۆرو زەبەندەکانیشیاندا هەیە، بەتایبەتی ئەوەی سەبارەت بەکەسەکان و شتەکان و ڕووداوەکان و دیاردە کۆمەڵایەتیو سرووشتییەکان لە مێشکیاندا دەخولێتەوە. لەم حاڵەتەدا دەبێ تێبینی قۆناغی زووی پێگەیشتنی ڕۆشنبیرییان بکەین، هەروەها لەسەر ئەوە ڕایانبهێنین کەهەر لەسەرەتای فام کردنیانەوە بتوانن بگەنە وەڵامی ماقووڵ و بەجێی واقیعیو خەیاڵی لەتەك دانانی ئالتەرناتیڤی جۆراو جۆر بۆ شیکردنەوەی ئەو مەسەلانەی ڕووبەڕوویان دەبنەوە یاخود ئەوەی گەوران پێشنیاریان بۆ دەکەن، وەئەمەش دەبێ هەمیشە پەیوەست بێ بەئاستی پێگەیشتنی ڕۆشنبیریو زمانەوانییان لەلایەنی شێوازو ناوەڕۆك و موفرەداتی بەکارهێنراوو، دەبێ مەقسەدێکی بەرزی تێدا بێ کە هەوڵ دەدرێ بەدیبهێنرێ ، ئەمەو جگەلەوەلام پێدانەوەیەکی دروستی پەرەپێدانی خەیاڵ و بەرزکردنەوەی بۆ ئاستێکی بالاتر.

لەبواری هونەرە بەرزەکاندا، بەتایبەتی وێنەکێشان، لەلایەن پسپۆرانی پەروەردەکردنی مناڵاندا، هەر لەسەدەی ڕابووردووەوە، گوزارشتی توانای داهێنان لەلای مناڵدا بایەخی پێدراوە، گەلێ هەوڵی ڕاستەقینەو جۆراوجۆر دراوە بۆ دیراسەکردنێکی زانستیو سایکۆلۆژیی تیۆریو مەیدانی بۆ بەدیهێنانی مەبەستی زۆروزەوەندی پەروەردەیی. لەم گۆشەیەوە، دیراسەکردنی وێنەکێشان لەلای مناڵان، بەقووڵی ، خەیاڵ و بیرکردنەوەی ئەوان دەرك پێدەکا کەلەو وێنەیەدا گوزارشتی لێکراوە.

تێبینیی ئەوەش کراوە کەئەو لێکۆڵینەوانە، سەبارەت بەوێنەی مناڵان، بەمەبەستی پەروەردەییو سایکۆلۆژیی، بەتەواوی باڵی بەسەر چالاکییەکانی دیکەیاندا کێشاوە، ئەمەش لەبەرئەوەیە کە ئەو وێنانەی مناڵان دروستی دەکەن بەڵگەن بۆ تایبەتمەندییەکانی قۆناغەکانی گەشەی ئەقڵیی مناڵ بەتایبەتی خەیاڵیان، جگە لەوەی کەئەمە فاکتەری چالاکیو خۆ خەریك کردن و ووردبینیو ووریایی‌یە:

لەم چوارچێوە گشتی‌یەی ئاماژەی بۆکرا، ئەشێ هەوڵی (ڕکسی) لەئیتالیاو (هێربێرت ڕید) لەئینگلستان و (فریز) لەفەرەنسەو (لافبلر) لە ئەمەیکاو (ڤیکۆتسکی) لەیەکێتی سۆڤێت و (جان پیاوجیە) لەسویسرەو زۆری دیکەش کە ناکرێ لێرەدا ناوی هەموویان بەرین، شی‌بکرێتەوە. ئەوانە بەشێوەیەکی ڕاستەخۆ یا ناڕاستەوخۆ لێکۆڵینەوەیان لەسەر ڕۆڵی وێنەکێشان لەلای مناڵان کردووە لەپەرەپێدانی خەیاڵیان و گوزارشت لێکردنیدا.

لەتەك گرنگی پێدانێکی تایبەتی ئەو لێکۆڵینەوانەی لەکۆتایی سەدەی ڕابووردودا سەبارەت بەوێنەی مناڵان دەستی پێکراوە، بەڵام ئەم لێکۆڵینەوانە، بەشێوەیەکی گشتی، وەبەتایبەت شێوە کۆنەکانی، بەبێ پاڵپشتێکی **زانستیی** - بەگوێرەی پێودانگی ئێستا - شێوازەکانی بەکارهێنانی گەورانیان لەوێنەکێشە لێهاتووەکان ، بەشێوەیەکی میکانیکییانەو، بەبێ گوێدانە قۆناغی گەشەکردنی هۆش و هەڵچوون و جەستەو لایەنی کۆمەڵایەتییانەی مناڵ، گواستۆتەوە بۆ جیهانی مناڵان . لەتەك فەرامۆش کردنی خاسییەتە سایکۆلۆژییەکان لەلایەك و ، بەبێ دۆزینەوەی لایەنی خەیاڵ تیایدا بۆ پەرەپێدانیو بەرزکردنەوەی بۆ ئاستێکی بالاتر لەلایەکی دیکەوە.

هەر لەسەرەتای ئەم سەدەیەی تێیدا دەژین، لێکۆڵینەوە سایکۆلۆژییەکان، بەتایبەتی لە ئەڵەمانیادا، بەهەوڵ و کۆششی ژمارەیەکی زۆر لەوانەی لێکۆڵینەوەیان لەسەر مناڵان نووسیوە ، لەپێش هەموویانەوە کارل بوهلرو گرینیە شارلون بوهلر،

لێکۆڵینەوەکانی ماری منتسوری لە ئیتالیاو سوزان ئەنینگلسان و توێژینەوەکانی کیزل لەئەمریکا، دەڵێین ئەم ـەوانە (لەگەڵ جیاوازییاندا) بوونە هۆی کاردانەوەیەکی ـی بابەتەکانی وێنەی منالان ، ئەمەش ـ لەگەڵ زۆر ـەی دیکەدا ـ بوونە هۆی ئەوەی کە ئەو لێکۆڵینەوانە ـکی پێچەوانە بگرێت، هەروەك ئەمە لەبیستەکانی ئەم ئەمسە لەلای سیزاك دا روویدا ، وازی لەمنالان بەئارەزوو و میزاجی خۆیان و بەدەسپێشکەریی ـەیان وێنە بکێشن بەبێ بەشداربوون و پێشنیاری ئەوانەی بەرپرسی پەروەردەکردنیانن.

ـسکەرییە خۆ بەخۆو تاکەکەسییە ـ بەنەزەری سیزاك ـیەکە توانا خەیاڵییەکانی منالان ، بەبێ شێواندن و بڕین لەلایەن گەورانەوە، پشتی پێدەبەستێ. ئەم ـە ـ بەشێوە پەرگریو زیادەڕەوییەکەی ـ بووە هۆی ـی ئاسەواری سەلبیو خراپ لەوێنەی خەیاڵییانەی ـڕووی گوزارشت کردنەوە.

ئەم هەموو وێك هاتنەوەیەی نێوان گوزارشت کردنی ـستانەو خۆرسکانەی منالان لەوێنەکانیانداو پێشنیاری ـ بەبێ شێواندن ولەوتاندن ـ مەسەلەیەکی زۆر گرنگە ـیەتی ئەگەر خاسیەتی قۆناغەکانی پێگەیشتنی ـکۆلۆژییان لەبەرچاو بگیرێ ئەوەی کە ـ لەحاڵی حازردا ـ ئەم ـە بەشداریی پەرەپێدانیان کردووە: پیاجیە لەسویسرەو ـسکی لەیەکێتی سۆڤێیت و برۆنەر لەووڵاتە یەکگرتووەکان، دەبێ سەرپەرشتی کارانی پەروەردەکردنی منال هەمیشە پێ ـەر لایەنی خەیاڵیان دابگرن.

ئەمە سەبارەت بەوەی کە پێوەندیی بەخەیاڵی منالان هەر ـەمەنێکی زووەوە هەیە کاتێك کەلەچیرۆك و پرسیارو ـییەکانیاندا گوزارشت لەخۆیان دەکەن. هەرچی ئەوەی پێوەندیی بەگوزارشت کردنی خەیاڵیان هەیە ـ لەبواری ئەدەبدا ئەتێ بلێین بواری گوزارشتی ئەدەبی لەلای منال هەر ـەمەنێکی زووەوە لەگەڵ فێربوونی زماندا دەست پێدەکات ـمەش لەمیانی ئەو وشانەی بەکاریان دێنێو هەروەها ئەو ـێرو بووکەشووشانەی لەکاتی گوێگرتن لەمۆسیقاکەیدا چێژی لێ دەبینێ.

پاشان ـ دوای ئەوەو لەسەر هەر ئەو بنچینەیە ـ لەرێگەی ئەو ووشە کورت و سادانەی کەمنال (بەدیالێکتی خۆی) فێری دەبێو گوزارشت لەهەست یاخود حاڵەتە دەروونییەکان و ئاوازی گۆرانییە شیعر ئامێزە خۆرسکانەکەی دەکات.

شایانی باسە لێرەدا ئەوەش بڵێین کە خەیاڵی منال لەکاتی چالاکیی رۆژانەیدا گوزارشت لەخۆی دەکات بەجۆرێك لەکاتی وێنەکێشان و گۆرانی ووتندا ئەو گوزارشت کردنە تێکەڵ دەبێت، بۆ نموونە ئەو کاتەی منال گۆرانیو دەڵێو ووشە ناسکەکانی دەڵێتەوەو کاتێك رووداوەکان یاخود رووداوە خەیاڵییەکان دەگێڕێتەوە ئەوەی پێوەندیی بەوێنەکانیانەوە هەیە، لەهەمان کاتدا منال وێنە دەکێشێ. لەلایەکی دیکەوە خەیاڵی منال لەبواری مۆسیقاو گۆرانیدا گرنگییەکی تایبەتیی هەیە ، بۆیە دەبێ بەشێوەیەکی تایبەتیو پەیدەرپەی چاودێری بکرێ.

هەر ئەمەش بوو ـ بەنەزەری ئێمە ـ بوو بەهۆی ئەوەی کە مەسەلەی خەیاڵی منال لەبواری مۆسیقادا (هەروەها لەگۆرانیو شیعری پەیوەست بەخۆی) ببێ بەبابەتی لێکۆڵینەوەیەکی تێروتەسەل لەلای زۆرێك لەپسپۆرانی ووڵاتە پێشکەوتووەکان، بۆ دابین کردنی ئەم مەبەستەش ـ بەباشترین شێوە ـ گەلێ دەزگای پەروەردەیی تایبەتی دروست کرا.

لە سۆنگەی گرنگیی مۆسیقا لەپەروەردەکردنی خەیاڵی منالدا هەر لەتەمەنێکی زووەوە (بێگومان لەتەك شوێنی دیاری مۆسیقادا بۆ تیژ کردنی هەست و ئارەزووەکانیان) وامان پێ چاك بوو، وەك بەراییەك ، کەمێك زیاتر لەسەر ئەم بابەتە بدوێین، بۆ روون کردنەوەی پەیوەستی بەتینیدا لەگەڵ بابەت وچیرۆکی خەیاڵی زانستیدا ، ئەوەی پەیوەندیی بەمناڵەوە هەیە.

توێژینەوە نوێکان لەبواری سایکۆلۆژیاو پەروەردەکردندا ئەوەیان سەلماندووە کە ئەو مۆسیقایەی منال هەر لەتەمەنێکی زووەوە یەکەمجار لەرێگەی بیستنەوە وەری دەگرێو پاشدان لەرێگەی بەکارهێنان و پرۆسەدا، کاریگەرییەکی سایکۆلۆژیی قووڵی هەیە لە دروست کردنی کەسێتیی منال و تیژکردنی هەستەکانیو پەرەپێدانی ئارەزووەکانیو ووروژاندنی هەستە ناسکەکانیو گەشەپێدانی توانای داهێنان (بەتایبەتی لایەنە

خەیاڵییەکەی ئەگەر لەگەڵ گۆرانیی گونجاوو هەست بزوێندا بەراورد بکرێ).

مۆسیـقـاش ـ لەجـەوهـەردا ـ کۆمـەڵە دەنـگێکی هەڵبـژێـردراوەو بەشێـوەیـەکی دیـاریکـراو رێکخـراوە، لەم گۆشەیەوە، هەموو منداڵێك دەتوانێ لەسەرەتادا خۆرسکانە ئەو دەنگـانە هەڵبژێرێو بەرێگەی تایبەتیی خۆی رێکیان بخات، مادامەکی مۆسیقاش ـ بەتەبیعەتی خۆی ـ هونەرێکە بەپلەی یەکەم لەسەر هاوتەبایی سێ پرۆسەی بەیەکداچوو کارلەیەك کەر وەستـاوە، ئەو پرۆسـانەش بریتین لەـ ئاوازو مۆسیقالێدان و گوێگرتن ـ لەتوانای هەر منداڵێکدا هەیە کە بەرێگەی تایبەتیی خۆی ئاواز دابنێو مۆسیـقـا لێبداو گوێبگرێ لە چوارچێوەی رۆشنبـیریی مۆسیقیی کۆمـەڵەیـداو ئەو ئامێرە مۆسیقیيانەی دەخرێتە بەردەستی، ئەمەش مانای وایە کەهەر منداڵێك دەتوانێ ـ بەم یا بەو شێوە تا ئەم پلەو ئەو پلە ـ پرۆسیسی ئاوازدانان و مۆسیقالێدان و گوێگرتن ـ بەرێگەی تایبەتیی خۆی ـ بکات .

کەواتـە لێرەدا چەنـد شێـوازێـك هەن پێـوەنـدییان بەئاوازو مۆسیقالێدان و گوێگرتنەوە نی‌یە بۆنەو ئاوازانەی کە لەئامێرە مۆسیقییـە ـ سادەو ئاڵۆزەکـانـدا ـ و ئەو دەنگە ئیقاعیانەی لەژێیەکانەوە دەردەچن کەهەندێجار دەبنە ئالتەرناتیڤی ئامێرە مۆسیقییەکان. هەروەك مۆسیقا ـ لەلایەکی دیکەوەو بەحوکمی سروشتی قەشـەنگییـەکـەی ـ وا لەمنـاڵ دەکـات، لەنێو ئەو کۆمـەڵەی گوێ بۆ ئاوازێکی مۆسیقیی بەجـۆش رادەیـرن ، بتـوێتـەوە. لەهەمان کاتدا لەنێو ئەو کۆمەڵەیشدا کە مۆسیقا لێدەدەن، لەتەك پارێزگاری کردنی بنەما کەسێتییەکانی خۆی، هەروەها مۆسیقا بەحوکمی سروشتی بەجۆشیو لایەنی هونەریی ئیستاتیکیی، مناڵ دووچاری بەختەوەریو وورەو خۆشنوودی دەکـات بەتـایبـەتی ئەگەر ـ وەك ووتمان ـ گۆرانیی ناسکی لەگەڵدا بێت.

لەحـاڵی حازردا ، گرنگیی پەروەردەی مۆسیقایی لەلای منـاڵ هەر لەتـەمەنێکی زووەوە، لەهەردوو ئاستی ناوخۆییو دەرەکیـدا ، زۆر بووەو، بۆ ئەم مەبـەستـەش گەلێ کۆنگـرەی نێـونـەتـەوەیی بەسـتـراوە، رێکخـراوی یۆنسکـۆو کۆمـەڵەی نێونەتەوەیی بۆ پەروەردەی مۆسیقیی و ئەنجوومەنی مۆسیقیی جیهانی بەشدارییەکی ئیجابیو چالاکیان تێدا کردووە.

زۆرێك لەپسپۆرانی پەروەردەو سایکۆلۆژیاو مۆسیقا پێیان وایە کە ناکـرێ هەمـوو مـناڵێك فێری مۆسیقا ببێ چونکە ئەمە ـ بەنـەزەری ئەوان هەر لەکـاتی لەدایـك بوونەوە پێویستیی بە «تـوانـایـەکی» سایکۆلۆژیی تایبەت هەیە:«توانای مۆسیقی» یاخود «گوێی مۆسیقی» بەپێی قسەی پسپۆرانی مۆسیقا.

ئەم راو سەرنجـە ـ بەنـەزەری ئێمـە ـ بەم شێوە رەهاییەی، شتێکی راست نی‌یە، وەدەبێ ئەم سەرنجە دیاری بکرێ ئەویش بەروونکرد نەوەی جەوهەری یاخود سروشتی ئەو توانا مۆسیقییە .

پێم وایە ئێمە بۆ فێربوون و فێرکـردنی مۆسیقا (هەروەها لەفێربوون و فێرکردنی وێنەکێشان ـ پەیکەرتاشیو شیعرو ئەدەب و ماتمـاتیك) سێ ئاستی گەورەو دیارمان هەیە (لەتەك هەنـدێ جیـاوازیی لەهـەر یەکێکیاندا کەزەحمەتە بەسانایی دەست نیشان بکرێو بۆ ئێرەش گرنگ نی‌یە) ئەم سێ ئاستە ، لەبەر رۆشنایی زانستی هاوچەرخی مێشکدا ـ وەك پێمان وایە ـ بریتـین لە : یەکـەم ئاستی گشتیو هاوبـەش کە لەهەموو منـاڵێکـدا هەیـە (ئـەوانەی کە بەهۆی تێکچوونی فەسلەجی لەمێشکـدا دووچـاری دواکـەوتوویی ئەقڵی نەبوونە) ئەمەش بەشێـوەیـەکیتر وادەگەیەنێ کەهەموو مناڵێك دەتوانێ فێری مۆسیقـا ببێ ئەگەر لەقووتابخانەو دەرەوەی قووتابخانەیشدا هەلومەرجێکی گونجاوو لەباری بۆ دابین بکرێو ئەگەر مۆسیقا بەتەواوی ببێ بەبەشێکی رەسمی لەپرۆگرامەکانی خوێندندا هەروەك چۆن وانەی مێژوو وجوگرافیاو هەموو ئەو بابەتانەی لەپـرۆگـرامی قووتـابخانەدا دەخوێنرێن و ئەگەر مامۆستای چالاك و لایەنگر ئەو کەش و هەوایە خۆش بکات.

هەروەها ئەمە ئەوەش دەگرێتەوە کەهەموو قووتابیەك دەتوانێ چێـژ لە مۆسیقـا وەرگـرێو گوێی لێبگـرێو ، لەسـەرەتـادا بەئاسانترین شێوە بەکاری بێنێ، هەموو ئەمانە زۆر بەسانایی روودەدەن لەبەرئەوەی مێشکی مناڵ لەوپەڕی ئاستی نەرمیی فەسلەجیدایەو توانای وەڵام دانەوەی هەیە، هەروەها هەست یاخـود هەڵچوون و ئەندێشەکانی لەوپەڕی پلەی نەرمیدایەو،

ـی ـەمەسەلەکانی ژیانی ڕۆژانەو گیروگرفتە زۆرو ئاڵۆزەکانی
ـ ـ

ئەمە، لەڕووی نەرمیی مێشکـەوە، قۆنـاغێکی ناسکی
ـی ئەقڵیی منـاڵە کەئـەگەر ئەوپەڕی ئەو توانا ئەقڵییەی
ـترین شێوەو چاکترین شێواز بەکاربهێنرێ، ئەوا پاشان
ـی مێشکی ڕەق دەبێ و ئەوسا چارەسەرکردنیشی ئەستەم
ـرو بنیاتنانی بنچینەی پەروەردەی مۆسیقایی بەسەر
ـجی

ـەم گۆشـەیـەوە دەتـوانـین بڵێین ئەوانەی کە مۆسیقا
ـ ـوتی دەکەن (لەگوێگرتن و پرۆسەدا) لەلای گەوران لەکاتی
ـا فێری نەبوونەو بۆ ئێستاکەش تازە بەسەرچووە، نەك
ـوی «تـوانـای مۆسیقی» یانـەوە. بەڵام ئاستی دووەمی
ـون و فێرکردنی مۆسیقا ئەوا تارادەیەك بەرزترو تەسکترە
ـستی یەکـەم بەڵام لەسەر پایەی بنچینەی ئاستی یەکەم
ـگو لەخاسیەتە فەسلەجی و سایکۆلۆژییەکان - ئەوانەی
ـستی یەکەمدا باسکران - بەشداری دەکات.

ـە ئـستی دووەمـەیش بریتییـە لەئاستی فێرکردنی مۆسیقا
ـمـستی پیشـەیی، واتـە پاش ئەوەو لەسەر هەر هەمان
ـیـە فێربکـرێن (هـەر بۆ نمـوونـە وەك فێربـوونی مێژوو
ـجیگر فیا) وەك پیشـەیەك بۆ وانە ووتنەوە. ئاشکرایە کەمەرج
ـیە مـۆستای مێژوو، مێژوونووس بێت (بەمانایەکی ووردتر:
ـ نیە شارەزای فەلسەفەی مێژوو بێ و بتوانێ ڕووداوە
ـزوویەکان شیبکاتەوەو هەڵیبهێنجێ و .... تاد) مامۆستای
ـیقـش هەر بەو چەشنە، ئەگەرچی مەسەلەکە لەم حاڵەتەدا
ـتجی مامۆستای مۆسیقایە بۆ پرۆسیس و هەوڵدانێکی زیاتر
ـمـش - بەشێـوەیـەکی تر - مانـای وایـە کە فاکتـەرە
ـکەیەکانی قووتابخانەو دەرەوەی قووتابخانە کاریگەرییەکی
ـرێن لەم بوارەدا هەیە، زگماکی فەسلەجیش بەشێوەیەکی
ـە نابێ، پەیوەندیی بەمەوە نییە.

بەڵام ئاستی سێیەم، بێگومان، لەلایەکەوە پێویستیی بە
ـیەکی مێشکیی تایبەت هەیە (پەرەسەندنی بەرزی بەشی
ـەوەی دواوەی مێشـك لەگۆشە نیگای پسپۆڕانی زانستی
ـشـکـەوە) هەروەك لەلایـەکـی دیکـەوە پێـویسـتـیی
بەدەوروبـەرێکـی ڕۆشـنـبـیریی مۆسیقی و ئارەزوویـەکی
ڕاستگۆیانە هەیە لەبواری مۆسیقادا، ئەوەی کە دەبێتە هۆی
ئەفـرانـدنی تیـۆریـیـە مۆسیقییەکان و بەرهەمهێنانی کاری
مۆسیقیی ڕەسەن.

لەبـەر ڕۆشنـایی ئەوەی باسمان کرد ، دەتوانین بڵێین
لێرەدا پەیـوەنـدییـەکی بەتـین و ئاڵوگۆڕ هەیە لەنێوان شێوە
جیاجیاکانی گوزارشتی خەیاڵی منال لەبواری ئەدەب و هونەردا،
خەیاڵی ئەدەبی.

بەمانایەکی تر: منال بیری بۆ هەموو جۆرە خەیاڵێکی هونەریی
ئیستـاتیکی دەچێ، بۆیـە دەبێ هەمـوو بارێکی ژینگـەیی
گونجـاوی بۆ دابـین بکـرێ بۆ پەرەپێدانی خەیاڵی ئەدەبیی و
هەروەها لەناو خێزان و قووتابخانەو ئامرازەکانی ڕاگەیاندن و
تەلەفـزیـۆن و ڕۆژنـامـەو ئێستگەو سینەماو شانۆدا گەشەی
پێبـدرێ ، چاکتر وایە لەماڵ و لەقووتابخانەو دەرەوەیشدا ،
ئەگەر بکرێ ، هەندێ پیشانگای سادەیان بۆ بکرێتەوە بۆ کارە
هونەرییە جۆراو جۆرەکانیان، هەمیشە ڕێنوێنی بکرێن و هان
بدرێن بۆ کۆششێکی هەرچی زیـاترو گوزارشت کردن لەشتە
شاراوەکـانی ناوەوەیـان و هەست و هیـواو زاڵ بوون بەسەر
هەلومەرجی سەخت و ڕاستکردنەوەی هەڵە، هەروەها چاکتروایە
پێشبرکێی ئەدەبی و هونەری لەنێوان مناڵاندا سازبکرێ و هان
بدرێن بۆ بەربـەرەکـانیی سوودبەخشانەو کاری بەکۆمەڵ و،
لەبـەر ڕۆشنـایی پەروەردەکـردنی کۆمـەلایـەتیـدا سەیـری
کارەکانیان بکرێت.

ئەمـە پەیـوەندیی بەگوزارشتی خەیاڵی ئەدەبیی مناڵەوە
هەیە، ئەوەیشی کەباسمان کرد لایەنێکی ئەدەبی چیرۆکی خەیاڵی
زانستی و جیهـانی منـالانە، بەڵام لایەنەکەی دیکەی بریتییە
لەخـەیـاڵی زانستی تێکنـۆلۆژیی بەپلەی یەکـەم، لەتەمەنێکی
زووی ژیانی مناڵدا خەیاڵی منال لەبواری تێکنۆلۆژیادا،
کە لەگەڵ قۆناغی گەشەکردنی ڕۆشنبیریی مناڵدا ڕێك بێتەوە)
جێگایەکی باش لە ژیانی ئێستای مناڵدا دەگرێ، هەروەها بۆ
دوارۆژی ژیـانیی، لەدوایشـداو لەسەر هەر ئەو بنچینەیە بۆ
ژیـانی کۆمەڵگە، ئەم خەیاڵی تێکنۆلۆژییەش، هەر لەتەمەنێکی
زووی منـاڵەوە، لەیارییەکانیان (لەقۆناغی باخچەی مناڵان)و

لەماڵەوەیشدا گوزارشت لەخۆی دەکات لەشیکردنەوەی ئامرازە تێکنۆلۆژییە سادەکان ، بۆیە دەبێ هەردەم ڕێنوێنی بکرێن بۆ چاککردنەوەی ئەو ئامێرانەی لەکاتی بەکارهێنانیاندا تێکدەچن. لەم گۆشـەیـەوە بایـەخـێـکـی پەروەردەیـی گەورە لەسـەرپـەرشتیکردنی گەوران بۆ چالاکییە تێکنۆلۆژییەکانی منـاڵ و ئامـرازە تێکنۆلۆژییە ئاڵۆزەکان (بەپێو دانگی ئاستی پێگەیشتنی ڕۆشنبیری یان) دەردەکەوێ، بێگومکان ئەمەو جگە لە بەردەوامی پێـدانی ئامـرازە تێکنـۆلۆژییەکان و پارێزگاری کردنیان و فێربوونی هونەری بەکارهێنانیان.

بەنـەزەری ئێمـە ئەو یاریە تێکنۆلۆژییانە لە پێشترە کەمنـالان بە کۆمـەڵ هاوبـەشی تێـدا بکـەن و لەسـەر ئەوە ڕایانبهێنێ کە بە گوێرەی توانا کاری بەسوود ئەنجام بدەن و ئارەزووە تێکنـۆلۆژییـەکـانیـان هان بداو پەیدەرپەی خەیاڵی تێکنۆلۆژییان پەرە پێبدات.

بۆ بەئەنجام گەیاندنی ئەمەش بەباشترین شێوە، دەبێ ئەوانـەی لەنـاو خێـزان و لە قووتـابخـانـەدا سەرپەرشتیی پەروەردەکـردنی منـاڵ دەکەن، لە ڕێگەی ڕاگەیاندن و دەزگا ڕۆشنبـیرییـەکـانەوە پێکهاتووی ئەو ئامێرانە ڕوون بکەنەوەو (لەگـۆشـەنیگـای منـاڵەوە) هەڵوەشـانـدنـەوەو سەرلەنـوێ پێکهێنانەوەی بەتێروتەسەلی باس بکەن، ئەمەش دەبێ بەبەڵگەو پراکتیکەوە بێ نەك تەنها بەقسەو تیۆری.

هەموو ئەمانە پێویستییان بەوە هەیە ئەوانەی لە خێزان و قووتـابخـانـەو لە دەزگـاکـانی ڕاگـەیاندندا سەرپەرشتیی پەروەردەکـردنی منـاڵ دەکـەن، شارەزاییـەکی تەواویـان لەتـایبـەتمـەنـدییـە سایکـۆلۆژی‌و فەسلەجییـەکانی هەموو قۆناغەکانی گەشەکردنی مناڵ هەبێت (دەربارەی ئەم بابەتە لە کتێبی- چەند ڕایەکی نوێ سەبارەت بەشیکردنەوەی سروشتی منـاڵ و پەروەردەکـردنیـدا- بەدرێـژی دواوین) بەمـەرجێـك هەمیشە ئەوە لەبەرچاو بگیرێ کەمنالان جیاوازییەکی زۆریان لەنێـوانـدا هەیـە تەنـانـەت لەیەك قۆناغی گەشەکردنیشدا، هەروەها مناڵ خۆیشی لەهەر قۆناغێکی گەشەکردنیدا دەگۆڕرێ ئەگەر چی چەند لایەنێکی هاوبەشی تێدایە کەنابێ چاوپۆشی لێبکرێ.

ئەو لێکۆڵینەوە سایکۆلۆژییە هاوچەرخانەی کەپشت بە زانستـەکانی مێشك دەبەستن ئەوەیان سەلماندووە کە منالان لایـەنـە هەڵچـوونـەکـانی تیـادا زاڵترە، دەبێ تا ئەوپەڕی‌و بەباشتـرین شێـوە سوود لەم لایەنە ببینرێ بۆ گەشەدانی خەیـاڵی زانستی‌و ئەدەبییـات لەتەك ئەدەبی چیرۆکی خەیاڵی زانستیـدا. خەیـاڵی منـاڵ هەر لەتـەمەنێکی زووەوە، لەڕێگەی توانـایـەوە، بۆ پێکهێنـانی پێـوەنـدیی زیهنی نوێ (کـە لە گۆشـەنیگـای گەورانەوە نامۆو نەزانراوە) لەنێوان شتەکان و دیـاردە زانـراوەکـاندا، خۆی دەردەخات. واتە مناڵ دەتوانێ وێنەی زیهنی خەیاڵیی جیاجیا پێك بێنێ، هەروەها هەستی ئەو دەربارەی شتی ماددی پەرت و بڵاو، خەیاڵی مناڵ بەسادەیی‌و ساکـاری دەست پێدەکات پاشان وورده ووردە ئاڵۆز دەبێ‌و لەئـاست واقیعە هەست پێکراوەکەدا بەرز دەبێتەوەو پاشدان جیاوازویی لەگەڵدا دەبێ لەمیانی زنجیرەیەك تەکان و هەوڵداندا تا دەگاتە باڵاترین قۆناغی گەشەکردنی.

ئەمـەش ئەوە دەگـەیـەنێ کە خەیاڵی مناڵ سەر بۆ پرۆسـەی گەشـەکـردن و پێشکـەوتنی لەش و ئەقڵیـدا دادەنـوێنێ هەروەها لایەنی هەڵچوونی، زمانیش لەلای منـاڵ لەگـەشـەپێـدانی خەیاڵ و پەرە ئەستاندنیدا هەر لەسەرەتای فێربوونیەوە یەکەمجار لەڕێگەی قسەکردن و پاشـان لەڕێگـەی نووسـین و خوێنـدنـەوە، ڕۆڵێکی بنچینەیی هەیە. پاشان و لەسەر ئەو بنچینەیە بەتایبەتی زمانی مەجازو خواستن و کینایەو ئەوانی تریش.

لەم حاڵەتـەدا دەبێ خەیـاڵی ئەدەبی منـاڵ بەتایبەت لەبـواری تێکنۆلۆژیادا پەرەی پێبدرێ، ئەمەش بەزۆربوونی پێویستییە ڕۆشنبیری‌و ماددییەکانی وەك کتێب و گۆڤارو ئامێرە تێکنـۆلۆژییـەکـان دەبێ هەروەها سەرپەرشتیکاران لەماڵ و لەقووتابخانەو دەزگاکانی ڕاگەیاندندا.

سەرچاوە:-

★ د. نوري جعفر- ادب قصص الخيال العلمي وعالم الاطفال- منشورات دار ثقافة الاطفال- الطبعة الثانية- بغداد - ١٩٨٧.